

GELLÉRFI GERGŐ

A iuvenalisi narrátor nőgyűlöletéről

Iuvenalis majdnem 700 soros 6. szatíráját illetően a szakirodalomban újra és újra felbukkan a „nőellenes” jelző, mellyel nem csupán magát a szöveget, de annak narrátorát, sőt egyes esetekben magát a költőt is minősítik – ennek megfelelően a vers kutatástörténetének is visszatérő motívuma e jelző létjogosultságának kérdése. Ennek (felül)vizsgálatához a szatírárt az invektíva célpontjait, azaz a címzett Postumus számára elrettentő példaként felsorolt nőket a középpontba állítva vizsgálom Iuvenalis más szövegeit is bevonva.¹

Kulcsszavak: Iuvenalis, szatíra, mizogínia, mizogámia

Iuvenalis leghosszabb, legismertebb, s alighanem legtöbbet kutatott költeménye, a 6. szatíra kutatástörténetében újra és újra felbukkan a mizogínia és a mizogámia kérdése, azaz hogy a szöveget és annak szatirikus narrátorát nő- vagy házasságellenesség jellemzi.² A kérdésben, s ezzel együtt a szöveg értelmezésében megmutatkozó irányváltás jól megfigyelhető a szatírárt címmel ellátó modern kiadások egybevetéséből is: bár e címadások túlnyomórészt a nőket jelölik meg a szöveg témájaként, újabban a házasság is megjelenik mint központi téma.³ Tanulmányomban a 6. szatíra kétféle megközelítését az életmű más darabjaival (különösen a 2.

¹ A publikáció az MTA–SZTE Antikvitás és Reneszánsz: Források és Recepció Kutatócsoport (TK2016-126) támogatásával jelent meg.

² A témában az elmúlt évtizedekben született két legfontosabb szöveg BRAUND (1992: 71–86), s a rá sűrűn hivatkozó WATSON (2008: 269–296) tanulmánya. A kérdést érintő, illetve tárgyaló szerzőkhöz részletesen ld. BRAUND (1992: 71, 1. jz), ill. WATSON (2008: 269, 1–3. jz). A 6. szatírához általánosságban ld. WATSON–WATSON (2014), valamint a szöveget alapvetően más szemszögből megközelítő, de az egyes helyek értelmezéséhez fontos adalékokkal szolgáló NADEAU (2011) kommentárjait.

³ Pl.: DAVIS (1913): *A Diatribe against the Women in Rome*; RAMSAY (1928): *The Ways of Women*; SEGURA RAMOS (1996): *Las mujeres romanas*; KLINE (2001): *Don't Marry*.

szatírával) egybevetve vizsgálom. Céлом annak bemutatása, hogyan illeszkedik e látszólag nőellenes szöveg a szatíragyűjteménybe, illetve, hogy mennyiben indokolt az előző kérdés „látszólag” kitétele.

A Postumushoz címzett, az ún. oxfordi töredékekkel együtt mintegy 700 soros költői beszéd legtömörebb összefoglalását a következőképp adhatjuk meg: ebben a rémes korban lehetetlen tisztos feleséget találni.⁴ *Logos apotreptikos*ának fő mondandóját a (mint látni fogjuk) kétségkívül roppant konzervatív narrátor számos érveléssel támasztja alá, amelyek közül a legfontosabb az összes többi megelőzi a szatíra prolóógusában:⁵ a *pudicitia* erénye végérvényesen elveszett, amit egy egészen Hésiodosig visszavezethető kép fejez ki, egy (vagy két) deifikált fogalom mint istennő végleg magára hagyja az emberiséget.⁶ Az istennő, *Pudicitia* menekülésének ábrázolása a szöveg hangsúlyos pontján, a prolóógus zárlatában a *pudort*, illetve annak hiányát a 6. szatíra központi motívumaként jelöli meg.

A szöveg dramaturgiai keretét a prolóógust követően ismerjük meg: egy Postumus nevű római férfi házasságra készül, a narrátor viszont arról igyekszik meggyőzni őt, hogy egy fiúszerető, sőt még az öngyilkosság is jobb döntés lenne, mint megnősülni,⁷ majd egy másik leendő férj rövid, maliciózus említését követően különböző nőalakokat kezd elret-

⁴ Ahogyan a Postumus megszólításával együtt elhangzó retorikai kérdésből is kitűnik: *conuentum tamen et pactum et sponsalia nostra / tempestate paras iamque a tonsore magistro / pecteris et digito pignus fortasse dedisti? / certe sanus eras. uxorem, Postume, ducis?* „S te most mégis ebben a korban házasságra, szövetségre, szerződésre készülsz, már a borbélymester fésüli hajad, s talán zálogot is adtál már az ujjára? Pedig régebben épelméjű voltál... Postumus, megnősülsz?” (Juv. 6, 25–28).

⁵ A prolóógusról részletesen ld. GELLÉRFI (2018b) és az ott hivatkozott irodalmakat.

⁶ Juv. 6, 19–20: *paulatim deinde ad superos Astraea recessit / hac comite, atque duae pariter fugere sorores.* „Aztán lassacskán visszatért vele [ti. *Pudicitia*ával] az egekbe *Astraea* is, a két nővér együtt menekült el.” Az istennő(k) távozásának hagyományához ld. GELLÉRFI (2018a: 123–124).

⁷ Juv. 6, 28–34: *uxorem, Postume, ducis? / dic qua Tisiphone, quibus exagitere colubris. / ferre potes dominam saluis tot restibus ulla, / cum pateant altae caligantesque fenestrae, / cum tibi uicinum se praebeat Aemilius pons? / aut si de multis nullus placet exitus, illud / nonne putas melius, quod tecum pusio dormit?* „Postumus, megnősülsz? Árudd el, miféle *Tisiphone*, milyen kígyók gyötörnek! El tudsz te viselni egy asszonyt, mikor annyi kötél van, annyi ablak tátong szédítő magasban, mikor oly közel vár rád *Aemilius* hídja?! Vagy ha a halál sok módja közül egyik sem tetszik, nem gondolnád jobbnak ágyad egy fiúval megosztani?”

tentő példaként felhozni beszélgetőpartnerének. A bűnök és jellemhibák egész sorát felvonultató nők hosszas, 600 soron is túlmenő felsorolása miatt a 6. szatírárt több ízben katalóguskölteményként értelmezték, mint amilyen Sémónidés híres 7. költeménye vagy az antikvitásban Hésiodosznak tulajdonított „nők katalógusa”.⁸ Bár a különböző nőtípusok és nőalakok ismertetése valóban párhuzamot mutat az említett katalógusokkal, a hasonlóságok ennyiben ki is merülnek, hiszen a 6. szatírából hiányoznak az e költeményeket jellemző szerkezeti sajátosságok, mint az ismétlődő elemek, a szisztematikusság, a szigorú struktúra. S nem csupán e hagyománytól, de a nőellenes irodalmi tradíciótól is határozott eltéréseket mutat a szöveg: a mizogin költészetre jellemző témák és motívumok nagy részének hiánya megkülönbözteti attól a 6. szatírárt.⁹

A „mizogin vagy mizogám” kérdést a 6. szatíra főszereplői, a példaként felhozott nőalakok felől közelítem meg, így indokolt röviden áttekinteni, kiket vonultat fel a narrátor Postumus meggyőzésére. (60)¹⁰ A sort azok a nők nyitják, akik koruk „sztárjaival”, színészekkel, zenészekkel stb. keverednek viszonyba – közülük egyesek házások, sőt van, aki törvénytelen gyermeknek is életet ad. (82) Őket egy konkrét személy, Eppia példája követi, aki, noha szenátor felesége volt, mégis elhagyta otthonát és családját egy gladiátorért, akivel Egyiptomba ment. (114) Eppia után egy még befolyásosabb személyről, Messalina császárnéről olvashatunk, aki éjjelente kiszökött a palotából, hogy egy bordélyban árulja testét. (133) A következő szakasz ismét a hűtlenség témája köré épül: egy gazdag feleséget ábrázol, aki hozománya miatt megengedheti magának a hűtlenséget, majd röviden szó esik egy (legalábbis látszólag) ártatlan asszonyról, akit férje elűz magától, amikor az elkezd korosodni. Következik három olyan típus, akik esetében látszólag nem merül fel a hűtlenség vádja: (149) a pazarló feleség, (161) az arrogáns feleség, majd egy kisebb hiba – ahogy Iuvenalis fogalmaz, „bizonyos dolgok bár kicsik, mégis elviselhetetlenek a férjek számára”¹¹ –, (184)

⁸ E szerzőkhöz ld. BRAUND (1992: 71, 1. jz).

⁹ Ld. még később, illetve ld. részletesen BRAUND (1992: 72–73). Az általa említett állati analógiákhoz ld. még RICHLIN (1984: 70–71).

¹⁰ Zárójelben az adott szakasz kezdő sorszámát tüntettem fel.

¹¹ Juv. 6, 183: *quaedam parua quidem, sed non toleranda maritis*.

grékomán asszonyok, akik még szexuális együttlét közben is görög szavakat használnak. (200) Ezt követően a narrátor olyan asszonyokról beszél, akik férjük életét és közös háztartásuk minden rezdülését irányítani akarják – majd elhagyják hitvesüket egy másikért. (231) Utánuk az anyósokról beszél a narrátor, akik megtanítják lányaiknak, hogyan kell a hűtlenséget titokban tartani, sőt segítenek is nekik ebben, majd miután egy meglepő témaváltással (246) gladiátorharcot gyakorló feleségekről hallunk, a felsorolás első szakaszát (268) egy vita leírása zárja egy hűséges férj és egy hűtlen asszony között.

A felsorolás itt egy pillanatra megszakad, s a második prológusként értelmezhető¹² 286–300. sorokban egy pozitív példával találkozunk: a satírákban rendre idealizáltan, keserédes nosztalgiával ábrázolt római múlt, a „régii szép idők” nőalakjaival. Ezzel éles kontrasztban a satíra leginkább szexuálisan túlfűtött szakasza azonnal semmivé foszlatja a pillanatnyi pozitivitást: (300) előbb részeg asszonyok Pudicitia oltára melletti orgiájáról olvasunk, amelynek egy pontján le is vizelik az istenszobrot, majd (314) Bona Dea orgiasztikus szertartásáról, amely tiltott szexuális aktusokba torkollik különböző férfiakkal – vagy akár egy számmárral. (349) Ezt követően egy szegényebb nőt jelenít meg a szöveg, aki csekély vagyonából is lelkesen költekezik – többek között atlétáknak szánt ajándékokra, ami az első szakaszt idézi fel. (O1) Az ún. oxfordi töredékek közül a hosszabb ismételten a hűtlenség témáját taglalja, majd következnek (366) az eunuchokkal félrelépő asszonyok, (379) a zenészekhez vonzódó nők (398) és a pletykás asszonyok – akik természetesen mindenekelőtt mások félrelépéseiről pletykálnak. (413) Ezt egy újabb vaskos szakasz követi: egy kegyetlen asszony magára hagyja lakomavendégeit, hogy egy fürdőszolga keze által nyerjen kielégülést, mielőtt hazatérve gyomra tartalmát ittasságában a padlóra üríti. A lakoma köti e szakaszt a következőhöz, (436) ahol intelligens asszonyokról olvasunk, s áttételesen itt is megjelenik a hűtlenség motívuma.¹³

¹² Vö. pl. ANDERSON (1956: 74).

¹³ BRAUND (1992: 77) nemcsak erre mutat rá, de arra is felhívja a figyelmet, hogy ezek a nők – legalábbis a narrátor szemszögéből nézve – a férfiak „területére” hatolnak be, ahogyan például a gladiatori gyakorlatokat végző nő is korábban.

(457) A következő szakaszban pedig nemcsak áttételesen: a narrátor itt arra figyelmezteti Postumust, hogy egyes nők csak a szeretőjük kedvéért szépítkeznek, a férjüknek viszont nem, majd (474) egy újabb házasságtörő asszony lép színre, aki a szeretőjével való találkozásra készülve kegyetlenül bánik szolgálival, férjével pedig mit sem törődik. (511) A babonás nőket megjelenítő egységben (legalább) három hűtlen feleséget láthatunk: az egyik azért kér megbocsátást egy Cybele-paptól, mert szent időszakban lépett félre, egy másiknak egy jó szeretőt ígér, míg egy harmadik nemcsak férje halála után érdeklődik egy asztrológusnál, hanem szeretője felől is. (592) Az utolsó előtti szakaszban a hűtlenség a törvénytelen gyermekek és a magzatelhajtó szerek témája kapcsán jelenik meg, míg az utolsóban (610) családtagjaiknak bájitalt és mérget adó feleségekről olvashatunk.

Ez utóbbi tevékenység alapján Watson kritikával illeti Braund érvelését a 6. satíra általánosan nőellenes értelmezésével szemben. Utóbbi érvelésének hangsúlyos eleme két olyan nőalak hiányolása a satírából, akiknek szerepeltetése kézenfekvő lenne egy nőellenes költeményben, hiszen kiváló alapot szolgáltatnak a morális alapú invektívára: a prostituált és a boszorkány – s e hiányt azzal magyarázza, hogy e nőket jellemzően nem veszik feleségül, így szerepeltetésük nem releváns a Postumust a házasságkötésről lebeszélni célzó költői beszédben.¹⁴ Watson ezzel szemben arra mutat rá, hogy még ha a 6. satírában nem is találunk olyan alakokkal, mint Horatius Canidiája, Lucanus Erichthója, vagy épp Martialis *meretrizei*, az utolsó szakaszban a nők a boszorkány tevékenységéhez tartozó dolgokat tesznek, Messalina császárné pedig éjjelente prostituáltként árulja testét. Csakhogy ez nemhogy nem gyengíti Braund érvelését a szöveg mizogám alapállását illetően, hanem egyenesen erősíti, hiszen a 6. satírában római asszonyok (sőt még egy császár felesége is) olyan alakokká válnak tevékenységük által, akiket rendszerint a társadalom peremén lehet megtalálni.

Mindezek alapján, ha néhány szóban kívánjuk összegezni a 6. satíra témáját, a legkézenfekvőbb válasz a házasság intézményének végromlása lenne. Ám ahhoz, hogy e szöveget a teljes satíragyűjtemény kontextusába helyezzük, ezen kicsit pontosítanunk kell: nem egyszerű-

¹⁴ WATSON (2008: 273–274), BRAUND (1992: 73).

en a házasság végromlása, hanem a római házasságé mint az idealizált, hagyománykövető római múlt egy kulcseleméé. A társadalmi dekadencia bármely elemét helyezze is fókuszba a narrátor az egyes szatírákban, ezen idealizált múlt (ha úgy tetszik, a „régis szép idők”) elmúlása végérvényes, visszavonhatatlan. Láthatjuk ezt Pudicitia távozásából (melynek visszafordíthatatlanságát szobrának levizelése teszi hangsúlyossá a második prológust követően), láthatjuk a 13. szatírában megjelenő, a vaskornál is rosszabb „kilencedik korszak” koncepciójában, amelyet egyfajta történelmi zsákutcaként értelmezhetünk,¹⁵ és láthatjuk a programvers zárlatát indító lesújtó értékítéletben:

nil erit ulterius quod nostris moribus addat
 posteritas, eadem facient cupientque minores,
 omne in praecipiti uitium stetit. (Juv. 1, 147–149)

„Nem lesz már az utókornak mit hozzátennie erkölcsünkhez, utódaink tettei és vágyai ugyanilyenek lesznek. Minden bűn tetőpontjára hágott.”

A három szöveg romlásábrázolása egyaránt folyamatként értelmezhető: ahogyan az 1. szatíra szerint az ábrázolt bűnök terjedése az özönvízzel kezdődött,¹⁶ s „mostanra” érte el a tetőpontját; ahogyan az emberiség hanyatlástörténete a 13. szatíra szerint az ezüstkorral kezdődött és a vaskornál is rosszabb „kilencedik korszakba” torkollott; úgy a Pudicitia menekülésével kezdődő folyamat a házasság intézményének teljes és

¹⁵ Juv. 13, 28–30: *nona aetas agitur peioraque saecula ferri / temporibus, quorum scelere non inuenit ipsa / nomen et a nullo posuit natura metallo.* „A kilencedik korszak ez, rosszabb kor a vas idejénél, melynek bűnösségére még maga a természet sem talált nevet, és egyetlen fémével sem illette.” A szakaszhoz ld. részletesen HORVÁTH (1964: 15–34), MCGANN (1968: 508–514), GELLÉRFI (2018a: 129–139).

¹⁶ Juv. 1, 81–86: *ex quo Deucalion nimbis tollentibus aequor / nauigio montem ascendit sortesque poposcit / paulatimque anima caluerunt mollia saxa / et maribus nudas ostendit Pyrrha puellas, / quidquid agunt homines, uotum, timor, ira, uoluptas, / gaudia, discursus, nostri farrago libelli est.* „Azóta, hogy Deucalion a felhőszakadástól megáradt tengerről kikötötte hajóját a hegyen, majd jóslatot kért, és lassacskán lélek melegítette át a meglágyult köveket, Pyrrha pedig bemutatta férjeiknek a meztelen lányokat, amit csak tesznek az emberek, óhaj, félelem, harag, vágy, öröm, ide-oda futkosás – mindezekkel etetem könyvecskémet.”

végleges elkorcsosulásában tetőzik. Ez a véglegesség tükröződik abban a tényben is, hogy bár az újra és újra idealizáltan ábrázolt tradicionális római múlt társadalmának egyik legfontosabb támasza a házasság, a narrátor nem a házasságkötés mellett, hanem ellene érvel: ebben a korban (*nostra tempestate* [25–26], ahogyan a Postumust megszólító első mondat hangsúlyozza) ugyanis e konzervatív nézetektől meghatározott beszélő által kívánatosnak tartott *római házasság* elképzelhetetlen.

Az „igazi rómaiság” elvesztése felett érzett keserűség és düh a szatírák visszatérő motívuma, ez motiválja a római hagyományokhoz hű múlt ismételt megidézését különböző kontextusokban, rendre kontrasztban a dekadens kortárs viszonyokkal. Csakhogy e „régis szép idők” a 6. szatírában nem is annyira *szép* idők: a prolóógus sajátos aranykorleírásában ábrázolt körülmények ugyanis korántsem ideálisak,¹⁷ míg az ún. második prolóógusban az erkölcsi nívó pozitív római példáját a második pun háború korában találja meg a narrátor, akinek más megnyilatkozásaiból is fordított arányosság látszik a *Romanitas* és a hozzá kapcsolódó morális értékek és ideálok megléte, valamint az anyagi jólét között – s ebbe a folyamatba a tradicionális római vallás megkopása is szervesen illeszkedik.¹⁸

Ebben a hanyatlásfolyamatban az extrém konzervatív narrátor kulcsszerepet tulajdonít a római házasság végromlásának, hiszen a házasság a társadalom egyik legfontosabb pillére, e pillér alapja pedig a házastársi hűség – így aligha meglepő, hogy Postumus tervezett házasságkötése ellen a széles körben tapasztalható hűtlenség szolgál a legfon-

¹⁷ Ezt a korszakot ugyanis a hagyományosabbnak mondható mitológiai aranykorleírások mellett Lucretius primitív korszakával is kapcsolatba hozhatjuk, ld. többek között MASON (1962: 41), SINGLETON (1972: 164), WATSON–WATSON (2014: 79).

¹⁸ Ahogyan például a 11. szatíra egy helyén (Juv. 11, 114–116) láthatjuk, amely Róma és Iuppiter viszonyát idézi fel egy olyan korból, amikor még agyagból készültek az istenszobrok, és nem „tettek rajtuk erőszakot” (*violatus*) arany cicomával: *his monuit nos, / hanc rebus Latiis curam praestare solebat / fictilis et nullo uiolatus Iuppiter auro.* „Ily eszközökkel figyelmeztetett minket, s ily gondoskodást nyújtott Latium ügyének Iuppiter, mikor még agyagból volt, s nem tett rajta erőszakot az arany.” A *violatus* szó által a fényűzést, a vagyont szimbolizáló aranydíszítést az istenek elleni bűnné, *sacrilegiummá* válik, a Iuppiter által nyújtott *egykori* gondoskodás említése pedig ismételten a római múlt egy elemének elvesztését húzza alá.

tosabb ellenérvként. A *logos apotreptikos* korábban említett 25 szakasza közül 17-ben a hűtlenség témája közvetlenül jelenik meg, három további pedig közvetve. A központi téma kontextusában számos egyéb kisebb-nagyobb hiba és bűn megjelenítése teremt alapot az invektívára. Ezek nem csupán folyamatosan erősítik a költői beszéd központi üzenetét („Ne nősülj meg!”), de egyúttal a satírák Rómájának általános jellemzését is kiegészítik ebből a meghatározott szemszögből ábrázolva e sajátosságokat – ahogyan a 3. satírában egy megkeseredett kliens nézőpontjából, vagy az 5. satírában egy vendégeit szándékosan megalázó patrónus lakomájának leírása felől megközelítve.

A nőalakok bemutatásának azon öt szakasza, ahol nem jelenik meg a hűtlenség mozzanata, szintén ellentmondanak a narrátor által egy római feleségtől (vagy adott esetben egyáltalán egy római polgártól) elvárt szerepnek, viselkedésnek – az utolsó, a családtagjaikat megmérgező nők esetében ez nem igényel további magyarázatot. A pazarló feleség sok más mellett egy olyan ékszerre költ, amelyhez nem csupán a Rómában súlyos tabunak minősülő vérfertőző szerelem konnotációja társul, de egyúttal egy más vallású idegen kultúrához tartozik, amely vallásra meglehetősen szarkasztikusan utal a narrátor. Nem véletlenül: az idegen vallások beáramlása a satírákból kirajzolódó koncepció szerint kulcszerepet játszik a hagyományos római vallás – s ezzel együtt a *Romanitas* – hanyatlásában.

hunc dedit olim

barbarus incestae, dedit hunc Agrippa sorori,
 obseruant ubi festa mero pede sabbata reges
 et uetus indulget senibus clementia porcis. (Juv. 6, 157–160)

„A barbár Agrippa ajándékozta ezt egykoron vérfertőző testvérszerelmének, hogy viselje ott, ahol a király is mezítláb ünnepli a szabatot, s az ősi kegyesség engedi a disznókat megöregedni.”

Az arrogáns feleséget a narrátor Niobe történetével illusztrálja, aki vétke miatt az összes gyermekét elveszítette, ezáltal az asszonyi feladatukban kudarcot valló nők mitológiai archetípusaként lép színre a 6. satírban. A szerelmeskedés közben görög szavakat használó asszonyok esetében nem csupán az idegen kultúrák túlzott hatása az invektíva alapja, de

egyúttal a kéjvágy mozzanata is megjelenik,¹⁹ ahogyan a gladiátorként gyakorlatozó (s ezzel a női szerepből kilépő) feleségek leírásának alábbi szakaszában látható:

quem praestare potest mulier galeata pudorem,
 quae fugit a sexu? uires amat. haec tamen ipsa
 uir nollet fieri; nam quantula nostra uoluptas! (Juv. 6, 252–254)

„Miféle tisztességet nyújthat egyáltalán egy sisakos nő, ki menekül nőiségétől? Az erőszakot szereti! Férfivé persze nem akarna változni, hiszen oly csekélyke gyönyör csak a miénk.”

A felszínen egy jelentéktelennek tűnő, apró bosszúságot leíró szakasz háttérében egy (legalábbis a narrátor szemében) jóval súlyosabb bűn tűnik fel: e nők nem azért akarnak nők lenni, hogy feleségek és anyák legyenek, hanem a szexuális együttlét során megélt, a férfiakénál nagyobb gyönyör miatt. Ezzel pedig nem csupán a túlzott kéjvágy bűnébe esnek, hanem ugyanazt „követik el”, ami több más szakaszban is invektívára indítja a narrátort: nem felelnek meg, vagy egyenesen nem akarnak megfelelni a hagyományos társadalmi szerepeknek.

*

Lindsay Watson *Juvenal 6: Misogyny or Misogamy?* című tanulmányában átvágja a gordiuszi csomót, amikor meggyőző érvekkel mutat rá e kérdés félrevezető mivoltára, hiszen a szöveget illetően nem vagylagos viszony áll fent a két fogalom között.²⁰ Meggyőződésem szerint a 6. satírárt egy házasságellenes költői beszédként kell olvasnunk, ugyanakkor a szöveg nem nélkülözi a mizogin jellegzetességeket sem – legalábbis egyes definíciók szerint, hiszen például a homofóbia és a rasszizmus fogalmához hasonlóan a mizogínia fogalma is több különböző értelmezéssel bír, s nem mindegyikük alkalmazható a vizsgált szövegre. Allan G. Johnson például a következő definíciót adja: „A nők gyűlöletének

¹⁹ Juv. 6, 191; 196–197: *concumbunt Graece. [...] quod enim non excitet inguen / uox blanda et nequam? digitos habet.* „Görögül is fekszenek össze! [...] Hiszen kinek az ágyékát ne hozná lázba egy ily csábító, ily pajkos kifejezés? Szinte simogat...”

²⁰ WATSON (2008).

kulturális attitűdje, pusztán azért, mert nők.”²¹ Mint azt a szatíra fentebbi ismertetéséből láthattuk, a 6. szatíra nők elleni invektívája nem a pusztán tényen alapul, hogy a célpontok nők, hanem meghatározott oka van minden egyes esetben – az persze más kérdés, hogy ez az ok méltányos vagy sem, hogy a narrátor invektívája jogos vagy sem. A fogalom más definíciói viszont sokkal inkább illenek a 6. szatíra költői beszédéhez, így Berit Brogaardé, aki a következőképp határozza meg a mizogíniát: „A mizogínia a nőkkel vagy a nők egy típusával szembeni, meghatározott okból fakadó gyűlölet. A gyűlölet oka, hogy ezek a nők nem annak megfelelően cselekszenek, ahogy a mizogin személy szerint gondolkodniuk és viselkedniük kellene.”²² E meghatározáshoz kapcsolódóan érdemes még idézni Viv Smythe megfogalmazását: „A mizogínia egy személyes, erős érzelmi töltetű előítélet, amely megvetést és elutasítást szül azon nők iránt, akik átlépik a szexizmus által kijelölt határokat.”²³ Az utóbbi két értelmezés alapján a 6. szatíra invektívájának azon szakaszai, amelyek a nőket a társadalmi szerepük elhanyagolása, illetve mellőzése, vagy a narrátor által elvárt viselkedésektől való eltérés miatt ostorozzák, mizoginnek nevezhetőek, de a költemény egészére e meghatározás sem alkalmazható. Az invektíva célpontjait például házasságtörés vagy akár a szó konkrét értelmében vett bűnök miatt (pl. gyermekeik megmérgezése) támadó szakaszok a tisztán morális alapú invektíva kategóriájába esnek mindenfajta szexista vagy mizogin felhang nélkül.

Felmerül a kérdés: ezek a megszólalások a iuvenalisi narrátort mizogin beszélővé teszik (vagy akár magát Iuvenalist mizogin költővé)? A szakirodalomban roppant határozott állásfoglalásokkal is találkozunk, mint például a Catót és Iuvenalist ugyanazon „mizogin hagyományba”

²¹ JOHNSON (2000: 197): “Misogyny is a cultural attitude of hatred for females simply because they are female.”

²² BROGAARD (2015): “Misogyny involves hatred toward women or a type of woman for a particular reason. The reason is that the women the hatred is directed toward don't act in accordance with beliefs the misogynist has about how women should think and behave.”

²³ SMYTHE (2012): “Misogyny is a [...] personal and emotional prejudice, resulting in contempt, scorn and dismissiveness towards women who step outside the bounds sexism lays down as appropriate.”

soroló Bondé,²⁴ míg mások ennél jóval óvatosabbak. Bár az vitathatatlan, hogy a 6. szatírák kontextus nélkül olvasva a nőkkel szembeni elfogultság érződik a szövegből, az életművet egységként áttekintve azonban ez korántsem igaz. Sőt, a 6. szatíra sem kizárólag bűnös nőket jelenít meg, a férfiak pedig nem csupán áldozatszerepben tűnnek fel. A hűtlenségre vagyona által „feljogosított” gazdag feleség leírásában például a férj éppúgy vétkes, hiszen nem is törődik felesége félrelépéseivel, mivel kizárólag a pénze érdekli – közvetlenül ezután pedig egy olyan férjről olvashatunk, aki elküldi magától feleségét, amikor az elkezd öregedni.²⁵ A narrátor egy prominens bűnös férfi példájával sem marad adós: Bona Dea orgiasztikus szertartásainak leírása után azon kesereg, hogy a közösségi szertartások is beszennyeződtek, amit Clodius Pulcher hírhedt történetével illusztrál.²⁶ A beszélő azzal is tisztában van, hogy a félrelépéshez két ember kell, s nem hallgatja el a férfiak szerepét sem a hűtlenség széleskörű elterjedésében: a *moechus* és az *adulter* szavak ismételt előfordulásai közül kiemelkedik az első, a prolóógus végén, ahol a hűtlenséget a „csábítók” említésével jelöli meg a legősibb bűnként, ami hátrózottan ellentmond a tisztán nőellenes olvasatnak, azaz hogy a narrátor kizárólag a nőket kárhoztatja a házastársi kötelék fellazulásáért:

²⁴ BOND (1979: 418): “Cato and Juvenal both belonged to the same misogynistic tradition.” BOND kritikájához ld. RICHLIN (2014: 64).

²⁵ Juv. 6, 136–137; 142–146: *‘optima sed quare Caesennia teste marito?, / bis quingena dedit. tanti uocat ille pudicam [...] / ‘cur desiderio Bibulae Sertorius ardet?, / si uerum excutias, facies non uxor amatur. / tres rugae subeant et se cutis arida laxet, / fiant obscuri dentes oculique minores, / ‘collige sarcinulas’ dicit libertus ‘et exi. „De akkor miért esküszik férje, hogy Caesennia a legkiválóbb? Kétszer ötszázszet adott neki! Ennyiért nevezi őt erényesnek! [...] És Sertorius miért ég a vágytól Bibuláért? Ha kicsikarod belőle az igazságot: az arcát szereti, nem az asszonyt. Jön majd három ránc, száraz bőre elengedi magát, fogai feketék lesznek, a szemei pedig kisebbek, s már mondja is a szabadosa, hogy Szedd össze a cókódkod, és távozz!’*

²⁶ Juv. 6, 336–341; 345: *sed omnes / nouerunt Mauri atque Indi quae psaltria penem / maiorem quam sunt duo Caesaris Anticatones / illuc, testiculi sibi conscius unde fugit mus, / intulerit, ubi uelari pictura iubetur / quaecumque alterius sexus imitata figuras. / [...] sed nunc ad quas non Clodius aras? „Az összes indiai és az összes mór tudja, hogy ki volt az a lantoslány, aki Caesar két Cato elleni beszédénél hosszabb pénisszel ment be oda, ahonnan egy egérfiú is menekül, ha rájön, hogy heréi vannak, ahol le kell takarni minden képet, melyen az ellenkező nem példányai láthatóak. [...] Ma viszont mutass egy oltárt, ahol nincs legalább egy Clodius!’*

omne aliud crimen mox ferrea protulit aetas:
viderunt primos argentea saecula moechos. (Juv. 6, 23–24)

„Minden más bűnt csak a vaskor hozott el, az első csábítókat viszont az ezüstkor látta.”

Mindettől függetlenül persze tény, hogy a 6. szatírában a nők bűnei sokkal nagyobb szerepet kapnak, mint a férfiakéi, ám ez a teljes szatíragyűjteményről már nem mondható el. A kortárs Róma elítélendő viselkedésformáinak, társadalmi igazságtalanságainak és erkölcsi hiányosságainak ábrázolása során a férfiak jóval gyakrabban válnak az invektíva célpontjává. Miközben a teljes 2. könyvet elfoglaló 6. szatírában mindent egybevetve a szerepük marginális, az 1. könyvben szinte kizárólag férfibűnökről olvashatunk: a 2., 3., 4. és 5. szatírában nyomát sem igen látni elítélhető viselkedésnek nők részéről, míg az 1. szatíra 24 elkülöníthető célpontja között mindössze három nőt találunk – ezáltal egyfajta egyensúly teremtődik az első két könyv között, míg a továbbiak már túlnyomórészt a férfiak vétkeire fókuszálnak. Ráadásul az 1. könyv egy pontján – még ha közel sem olyan hosszan, mint a 6. szatíra – a férfiak női szemszögű kritikájával is szembesülünk: a 2. szatírában egy Laronia nevű *interlocutrix* lép színre, aki a maskulin szerepüket elhagyó férfiakat ostorozza, s e szemszögből szembeállítja a két nemet egymással.

respice primum

et scrutare uiros, faciunt nam plura; sed illos
defendit numerus iunctaeque umbone phalanges.
magna inter molles concordia. non erit ullum
exemplum in nostro tam detestabile sexu.
[...] numquid nos agimus causas, ciuilia iura
nouimus aut ullo strepitu fora uestra mouemus?
luctantur paucae, comedunt coloepha paucae.
uos lanam trahitis calathisque peracta refertis
uellera, uos tenui praegnantem stamine fusum
Penelope melius, leuius torquetis Arachne,
horrida quale facit residens in codice paelex. (Juv. 2, 44–48; 51–57)

„[...] Vizsgáld meg először a férfiakat, közöttük kutakodj, hisz többet vétkeznek; csakhogy sokan vannak, s pajzs mögé bújva alakzatban

védekeznek. Nagy az összhang a melegek között. Bezzeg a mi nemünk egyetlen ily gyalázatos példát sem mutat. [...] Mondunk talán védőbeszédet? Tanulunk mi polgárjogot? Megzavartuk csak egyszer is fórumaitokat zajongásunkkal? Kevés nő birkózik, kevesen eszik gladiátorok étkét. Ti viszont gyapjút kártoltok, a kész anyagot kosárcákban hordjátok, ti Penelopénél jobban, Arachnénál könnyedebben pergetitek a vékony fonáltól viselős orsót, ahogy az a borzas ágyas tette a tuskón ülve!”

Laronia kritikája ugyanonnan fakad, ahonnan a 6. satíra invektívájának bizonyos elemei: a támadott férfiak és nők átlépi a nemük által (a beszélő szerint) kijelölt határokat, s ezáltal nem illenek bele a nosztalgikusan megidézett, túlidealizált és túlegyszerűsített „igazi római” társadalom nemi szerepeibe. Az innen fakadó invektíva viszont – ha modern fogalommal akarjuk jellemezni e szövegek férfiakkal, illetve nőkkel szembeni attitűdjét – nem a mizogíniára (illetve Laronia esetében a mizandriára) épül, hanem vegytiszta szexizmussal állunk szemben.²⁷

A 2. satíra invektívájának célkeresztjében homoszexuális kapcsolatokba bonyolódó, illetve női szerepet magukra öltő férfiak állnak, ám a támadás alapját nem a szexuális vágyaik és szokásaik jelentik, hanem – különösen a satíra első felében – az a tény, hogy valódi énüket eltakarják, másnak hazudják magukat,²⁸ s miközben a promiszkuitás bűnében vétkesek, az erkölcsökről prédikálnak, sőt akár (amint Creticus esetében láthatjuk) a törvény előtt is elmarasztalják a kicsapongó életet folytató nőket.²⁹ A satíra központi motívuma nem a homoszexualitás, hanem a

²⁷ Ld. pl. az EIGE honlapján megfogalmazott definíciót: “Sexism is linked to beliefs around the fundamental nature of women and men and the roles they should play in society.”

²⁸ Pl. Juv. 2, 8–13: *frontis nulla fides; quis enim non uicus abundat / tristibus obscenis? castigas turpia, cum sis / inter Socraticos notissima fossa cinaedos? / hispida membra quidem et durae per brachia saetae / promittunt atrocem animum, sed podice leui / caeduntur tumidae medico ridente mariscae.* „Ne higgy az ábrázatuknak! Hát melyik utca nincs tele szigorú tekintetű perverzekkel? A bujaságot ostorozod, miközben a szókratikus hímringyók között a te lukad a legismertebb? Szőrös tagjaik s a karjukon burjánzó durva bozont zord lélekre utalnak, ám az orvos csupasz segglyukukon nevetve metszi ki a duzzadt aranyeret.”

²⁹ Juv. 2, 65–71: *sed quid / non facient alii, cum tu multicia sumas, / Cretice, et hanc uestem populo mirante perores / in Proculus et Pollittas? est moecha Fabulla; / damnetur, si uis, etiam*

képmutatás, s ezzel együtt, elsősorban a szöveg második felében, hasonló vétkekről számol be a narrátor, mint a 6. satírában: a vallási rituálék beszennyeződése; prominens római személyek származásukhoz és/vagy pozíciójukhoz méltatlan viselkedése; a házasság intézményének hanyatlása;³⁰ a dekadens római erkölcs negatív hatása a Birodalom Itálián kívüli részeire. E szempontból a 2. és a 6. satíra felépítése határozott párhuzamot mutat: egy fókuszba állított bűnt (képmutatás, illetve hűtlenség) az életmű visszatérő témáinak mintegy mellékes szerepeltetésével ábrázolnak, méghozzá nem általános nézőpontból, hanem egy meghatározott csoportra, a homoszexuálisokra, illetve a nőkre (avagy a római feleségekre) fókuszálva.³¹

Összegzésképp: bár mint láthattuk, a homoszexuális személyek időről-időre a satirikus gúny céltáblájává válnak, aligha állíthatnánk, hogy a narrátor ítélete hízelgő lenne Róma heteroszexuális szerelmi életéről. Ami a férfiakat és a nőket illeti: a 6. satíra nélkül az életműben marginális lenne a női célpontok szerepe, ám a leghosszabb ránk maradt római verses satíra valamelyest kiegyensúlyozza ezt. E tanulmányban részletesen nem esett szó a satírák idegenképéről, amely olvasatom szerint a következőképp sommázható: bár a narrátor több ízben támadja az Itálián kívüli személyeket, az invektíva rájuk eső része elenyésző a rómaiak kritikájához viszonyítva. Ráadásul több ízben hangoztatja a római erkölcsök káros hatását másokra,³² ami éles ellentétben áll a satí-

Carfinia: talem / non sumet damnata togam. 'sed Iulius ardet / aestuo.' nudus agas: minus est insania turpis. „Sőt, mit meg nem tesznek majd mások, mikor még te is finom szövésű női ruhát öltesz, Creticus, és ezt bámulja a nép, miközben a zárbeszéded mondod Proculák és Pollitták ellen? Fabulla félrelép? Ítéldék el, ha úgy döntesz, sőt Carfiniát is! Ők elítélve sem öltenek majd ilyen togát! 'De forró a július, megsülök...' Akkor pucéran folytasd le az eljárást! Még az elmebaj is kisebb gyalázat ennél.”

³⁰ Ehhez ld. GELLÉRFI (2020: 95–98).

³¹ A 2. satíráról általánosságban ld. többek között NAPPA (1998).

³² Ld. pl. a római homoszexuálisok, illetve a római nők kapcsán: Juv. 2, 169–170: *mittentur braciae, cultelli, frena, flagellum: / sic praetextatos referunt Artaxata mores.* „Nem kell nekik nadrág, kés, zabla és ostor: így viszik haza a bíborszegélyű erkölcsöket Artaxatába.” Juv. 6, 82–84: *nupta senatori comitata est Eppia ludum / ad Pharon et Nilum famosaque moenia Lagi / prodigia et mores urbis damnante Canopo.* „Bár szenátor felesége volt, Eppia egészen Pharusig kísérté a gladiátorokat, velük ment a Nílusig és Lagus hírhedt falaiig – még Canopus is átkozta Városunk fertelmes erkölcsét.”

rikus narrátort (illetve magát a költőt) ért xenofóbia „vádjával”.³³ S bár tény, hogy e szövegek egyes narrátori megnyilvánulásait a xenofób, homofób, illetve a mizogin jelzővel illehetjük, a szatírák egészét ez nem teszi az idegenekkel, homoszexuálisokkal, illetve a nőkkel szembeni vádirattá: a beszélő csupán éppúgy nem kíméli ezeket a személyeket, ahogyan a többi célpontját sem. A támadott személyek megválasztását illetően ugyanis a iuvenalisi narrátor a legkevésbé sem diszkriminatív: bár nem tartózkodik az egyes csoportok közötti különbségek kimondásától (így például említi az afrikaiak bőrszínét, utal a férfiak és a nők eltérő testi adottságaira vagy épp leírja a Creticus által viselt ruhát), férfiakat és nőket, heteroszexuálisokat és homoszexuálisokat, rómaiakat és idegeneket egyformán támad. Nem emeli ki bűnösként e csoportok egyikét-másikat az ártatlanok közül, a szatíragyűjteményből az általa ismert emberiség egészéről negatív ítélet rajzolódik ki annak bűnei, vétkei, hibái miatt. Ez viszont nem egy mizogin, homofób vagy xenofób beszélőt jellemez, hanem egy mizantrópot.

*

Tanulmányom elején említést tettem a 6. szatíra modern fordításainak adott címeiről, amelyek nagyobb része a nőket állítja a középpontba, mint például „*Diatribé a római nők ellen.*” Ám egy ilyen cím pontatlanul írja le, ha úgy tetszik, félreértelmezi a szöveget. Tény, hogy a szövegnek vannak nőellenes elemei, de a téma nem a nők bűnei vagy a női nem általánosságban, hanem a házasság, a költői beszéd pedig nem egy mizogin, hanem egy törőlmetszett mizantróp beszélőtől hangzik el. Ha címet akarnánk adni a szatírának, egy az 1930-as évekből származó, kiadatlan kötet címének valamelyest módosított változatát illeszthetnénk a szöveg elé: „*Egy házassággyűlölő mizantróp nőellenes elmélkedései*”.³⁴

³³ A szatírák idegenképeréről és a xenofóbia vádjáról részletesen ld. GELLÉRFI (2019).

³⁴ Az említett mű címe: *Misanthropic Musings of a Misogamistic Misogynist* (1931).

Források

- DAVIS 1913 W. S. DAVIS (ed.), *Readings in Ancient History, vol. 2.: Rome and the West*, Boston, 1913.
- KLINE 2001 A. S. KLINE (transl.), *Juvenal: The Satires*, 2021. URL: <https://www.poetryintranslation.com/PITBR/Latin/Juvenalhome.php>
Utolsó megtekintés: 2021. 11. 19.
- RAMSAY 1928 G. G. RAMSAY (ed.), *Juvenal and Persius*, London, 1928.
- SEGURA RAMOS 1996 B. SEGURA RAMOS (transl.), *Decio Junio Juvenal: Sátiras*, Madrid, 1996.

Felhasznált irodalom

- ANDERSON 1956 W. S. ANDERSON, *Juvenal 6: A Problem in Structure*, *Classical Philology* 51 (1956), 73–94.
- BOND 1979 R. P. BOND, *Anti-feminism in Juvenal and Cato*, in: C. Deroux (ed.), *Studies in Latin Literature and Roman History*, Bruxelles, 1979, 418–447.
- BRAUND 1992 S. H. BRAUND, *Juvenal – Misogynist or Misogamist?*, *JRS* 82 (1992), 71–86.
- BROGAARD 2015 B. BROGAARD, *What Is Misogyny, Anyway?* 2015. URL: <https://www.psychologytoday.com/us/blog/the-mysteries-of-love/201503/what-is-misogyny-anyway>
(Utolsó megtekintés: 2021. 11. 19.)
- GELLÉRFI 2018a GELLÉRFI G., *Allúziós technika és műfaji hatások Iuvenalis szatíráiban*, Budapest, 2018.
- GELLÉRFI 2018b GELLÉRFI G., *A nők ellen vagy a nők ellen is? Iuvenalis 6. szatírájának bevezetőjéről*, *Antikvitás & Reneszánsz* 2 (2018/2), 23–36.
- GELLÉRFI 2019 GELLÉRFI G., *Xenophobic Utterances in Juvenal's Satires*, *Graeco-Latina Brunensia* 24 (2019), 81–91.
- GELLÉRFI 2020 GELLÉRFI G., *Nubit amicus: Same-sex weddings in Imperial Rome*, *Graeco-Latina Brunensia* 25 (2020), 89–100.
- HORVÁTH 1964 HORVÁTH I. K., *A kilencedik világekorszak*, in: Muraközy Gy. (szerk.), *Decimus Iunius Iuvenalis szatírái*, Budapest, 1964, 15–34.
- JOHNSON 2000 A. G. JOHNSON, *The Blackwell Dictionary of Sociology: A user's guide to sociological language*, Malden, 2000.
- MASON 1962 A. MASON, *Is Juvenal a Classic? An Introductory Essay*, *Arion* 1/1 (1962), 8–44.
- MCGANN 1968 M. J. MCGANN, *Juvenal's Ninth Age (13. 28 ff.)*, *Hermes* 96 (1968), 508–514.
- NADEAU 2011 Y. NADEAU, *A Commentary on the Sixth Satire of Juvenal*, Bruxelles, 2011.

- NAPPA 1998 C. NAPPA, “*Praetextati Mores*”: *Juvenal’s Second Satire*, *Hermes* 126 (1998), 90–108.
- RICHLIN 1984 A. RICHLIN, *Invective against Women in Roman Satire*, *Arethusa* 17 (1984), 67–80.
- RICHLIN 2014 A. RICHLIN, *Arguments with Silence: Writing the History of Roman Women*, Ann Arbor, 2014.
- SINGLETON 1972 D. SINGLETON, *Juvenal VI. 1–20, and Some Ancient Attitudes to the Golden Age*, *Greece & Rome* 19 (1972), 151–165.
- SMYTHE 2012 V. SMYTHE, *Feminism Friday: Sexism, Misogyny and Dictionaries*, 2012. URL: <https://finallyfeminism101.wordpress.com/2012/10/27/feminism-friday-sexism-misogyny-and-dictionaries>
Utolsó megtekintés: 2021. 11. 19.
- WATSON 2008 L. WATSON, *Juvenal Satire 6: Misogyny or Misogamy? The Evidence of Protreptics on Marriage*, *Papers of the Langford Latin Seminar* 13 (2008), 269–296.
- WATSON–WATSON 2014 L. WATSON – P. WATSON, *Juvenal: Satire 6*, Cambridge, 2014.

On the misogyny of the Juvenalian narrator

Expressions like misogynist and anti-feminist are occurring frequently in the scholarship on Juvenal’s almost 700-line-long Satire 6, as a label applied to not only the text, but also its narrator and in certain cases the poet himself. Accordingly, the misogynistic disposition of Satire 6 is an often researched feature of the poem. In my paper, I approach the question by focusing on the targets of the invective, i.e. the women presented as negative examples to the satire’s addressee, Postumus.

Keywords: Juvenal, satire, misogyny, misogamy